

УДК 94(477) – 054.62

О. І. Безносів

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НІМЦІ ТА МЕНОНІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано основні напрями діяльності німецьких секцій, заходи Радянської влади стосовно проведення національного районування, створення німецькомовної комуністичної преси, розширення сфери використання німецької мови в роботі місцевої адміністрації.

Ключові слова: німці, меноніти, радянська національна політика, німецькі секції, німецькі райони, німецькомовна преса.

Проанализированы основные направления деятельности немецких секций, мероприятия Советской власти в отношении проведения национального районирования, создания немецкоязычной коммунистической прессы, расширения сферы использования немецкого языка в работе местной администрации.

Ключевые слова: немцы, меннониты, советская национальная политика, немецкие секции, немецкие районы, немецкоязычная пресса.

In article the basic directions of German group activity and actions of the Soviet authority concerning implementation of national division into districts, creation communistic press on German, expansion the use of German language in work of local administration are analyzed.

Key words: Germans, Mennonites, the Soviet national policy, German section, German areas, German-speaking press.

Die Hauptrichtungen der Tätigkeit von deutschen Sektionen, Maßnahmen der Sowjetmacht hinsichtlich der Durchführung der Einteilung in nationale Kreise, der Gründung von kommunistischer deutschsprachiger Presse, der Erweiterung von Gebrauchssphäre der deutschen Sprache bei der Arbeit der Ortsadministration werden analysiert.

Schusselwörter: Deutsche, Mennoniten, sowjetische Nationalpolitik, deutsche Sektionen, deutsche Gebiete, deutschsprachige Press.

Одним із важливих завдань внутрішньої політики сучасної української держави є забезпечення комфортних умов національного життя всіх без винятку народів та етнічних меншин, що мешкають на її території. Значно полегшили б досягнення цієї мети створення

та реалізація спеціальної програми заходів зі сприяння культурному розвитку різних етносів. Для її розробки вельми корисним був би як негативний, так і позитивний досвід історичного минулого. Могли би стати в нагоді результати національної політики Радянської влади, яку вона реалізовувала стосовно національних меншин у 20-ті рр. XX ст., у тому числі і щодо німців і менонітів Півдня України.

Слід зазначити, що вітчизняні історики неодноразово торкалися багатьох аспектів даної проблеми, зокрема досліджуючи питання створення німецьких національних районів [13], розвитку німецької освіти [3; 17], діяльності окремих регіональних німецьких секцій [12] тощо. Але в той же час залишилися недослідженими діяльність системи німецьких секцій в цілому, розвиток мережі підготовки компартійних кадрів для роботи у німецькому селі, створення німецькомовної преси та деякі інші важливі питання. Метою даної публікації є, разом із висвітленням вищезазначених невивчених питань, аналіз всієї сукупності основних напрямів національної політики більшовиків стосовно німців і менонітів Південного регіону України у 20-ті рр. XX ст.

Пристаюючи на початку 1920-х рр. до реалізації чергового етапу своєї політичної програми, а саме – до перетворення суспільства на соціалістичних засадах, комуністична партія прагнула до якомога повнішого залучення до цього процесу широких мас населення, в тому числі і національних меншин. Особливе місце серед них посідали німці та меноніти. Цю специфіку влада бачила в такому: по-перше, вона констатувала наявність у німців значної кількості заможного населення: куркулі складали не менше 30 % від загального числа, 55 % були середняками, а частка ж бідняків налічувала лише 15 %; по-друге, соціальні протиріччя серед німців, на її думку, були набагато менш виражені, ніж, наприклад, серед українців; по-третє, влада, з одного боку, зазначала надзвичайну політичну інертність основної маси німецьких колоністів, з іншого – чітко виражене ідейне неприйняття більшовизму заможними верствами і частиною інтелігенції. Характеризуючи менонітів, більшовики констатували, що вони були «більш освічені та хазяйновиті [у порівнянні з німцями], але релігійно-фанатичні та лицемірні» [21, спр. 1520, арк. 134].

Ще однією специфічною рисою колоністського села початку 1920-х рр. була вкрай незначна кількість у ньому більшовицьких осередків. Зокрема, на кожні 10 тис. колоністів припадав лише один німецький комуніст [21, спр. 1520, арк. 111]. Вельми слабкими і нечисленними були також німецькі КНС. Реально же переломити політич-

ні настрої серед колоністів на користь влади, на її думку, можна було лише шляхом проведення там систематичної та планомірної пропагандистської роботи, весь тягар якої і був покладений на німецькі секції, створені різними органами влади Радянської України.

Першим наприкінці 1920 р. почав діяльність у цьому напрямі Наркомат освіти УСРР і створена при ньому німецька секція на чолі з комуністом Патаком. На Півдні України ця робота проводилася через німецькі секції відділів народної освіти Одеської, Запорізької та Катеринославської губерній. Їх завдання полягали у створенні в колоніях широкої мережі політичних гуртків і курсів, організації і читанні лекцій, присвячених різним політичним проблемам і подіям, формуванні бібліотек з пропагандистською літературою. У царині ж шкільної освіти від працівників німецьких секцій в першу чергу вимагалось «встановити політичний нагляд над школами, щоб вони не були використані для реакційних цілей», сприяти їх діяльності і постачанню всім необхідним [5, д. 153, л. 271].

Майже одночасно при ЦК КП(б)У виникло Центральне Бюро німецьких секцій (ЦБНС). До його складу 2 листопада 1921 р. увійшли німці-комуністи Л. І. Гохтегер, Д. Г. Льовен, Е. Байер, Г. Л. Люфт і Ф. Я. Ангер. Очолив ЦБНС Л. І. Гохтегер, якого згодом змінив на цій посаді І. Ф. Гебгарт. За рішенням ЦК при губернських комітетах КП(б)У почалося формування підвідділів по роботі серед національних меншин з відповідними національними секціями. Ці секції створювалися для «об'єднання і керівництва агітацією та пропагандою рідною мовою серед робочих і селян національних меншин, для розробки і постановки перед партією питань партійного і радянського будівництва, що витікали з побутових і культурних особливостей цих національностей» [21, спр. 402, арк. 122]. На початку 1922 р. вони вже діяли при Одеському, Запорізькому, Миколаївському та Катеринославському губкомах КП(б)У [21, спр. 1520, арк. 111].

З 13 квітня 1921 р. при НКВС УСРР почав працювати відділ національних меншин, що мав у своєму складі і німецький підвідділ. Його представники сформували у складі відділів управління відповідних губерній регіональні німецькі секції. Функції працівників німецьких секцій, що перебували під контролем НКВС, мали здебільшого універсальний характер, проте, з великим обсягом завдань адміністративного характеру, зокрема таких, як спостереження за колоністськими союзами, контроль за діяльністю релігійних громад, проведення серед населення антирелігійної пропаганди тощо [5, д. 153, л. 271].

Однак ця робота німецьких секцій суттєво ускладнювалась масовим голодом, що почався. Тому співробітники секцій змушені були приділяти значну увагу питанням боротьби з ним, а саме — з'ясуванню ситуації з продовольством у колоніях, організації там на кошти місцевих жителів їдалень для голодуючих дітей і частини найбільш постраждалого дорослого населення. Питання боротьби з голодом неодноразово ставилися німецькими працівниками перед вищими керівними інстанціями. Саме в їх доповідях вперше була названа одна з головних причин появи голоду, а саме — політика «воєнного» комунізму. На діяльності секцій негативним чином позначився також у цей період (кінець 1921 — початок 1922 рр.) і від'їзд на батьківщину значної кількості комуністів з числа колишніх інтернаціоналістів, що складали значну частину німецьких працівників [10, спр. 351, арк. 38]. Але, незважаючи на ці обставини, секції намагалися вирішувати покладені на них завдання. У деяких колоніях за їх активного сприяння відновлювали свою роботу школи, організовувалися культурно-просвітницькі гуртки. Разом з тим слід зазначити, що німецькі секції навіть за умов жорстокого голоду ні на хвилину не послаблювали функцій політичного контролю над колоністським населенням.

Новий етап у діяльності секцій почався після XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.). Резолюція з'їзду «Про національне питання» вимагала видання спеціальних законів, що забезпечували би «вживання рідної мови в усіх державних органах і в усіх установах, що обслуговують місцеве інонаціональне населення і національні меншини» [19, с. 79]. На виконання цього рішення спрямувалася спільна постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. Вона стала законодавчою основою для проведення цілого комплексу заходів стосовно багатьох сфер суспільного життя національних меншин України. Передбачалося, зокрема, висування в партійний і державний апарат представників корінних національностей, а також представників інших національностей, що компактно проживали на території республіки, ведення діловодства офіційних установ рідною мовою, організація навчання, діяльності установ культури, видання газет, журналів, книжок на мовах різних національностей УСРР [6, с. 108–112].

Нові завдання вимагали і відповідної перебудови апарату. 29 квітня 1924 р. постановою Великої президії ВУЦВК було створено Центральну комісію національних меншин (ЦК НМ), якій були переда-

ні справи відповідного відділу НКВС. У компетенцію комісії входило: участь у розробці і ухваленні законів з національної політики; право мати дорадчий голос в усіх центральних установах при обговоренні справ, що стосувалися інтересів етнічних меншин; збір і вивчення матеріалів про їх економічне і культурне життя; сприяння розширенню мережі національних шкіл і культурно-освітніх установ; видання періодичної преси, учбової і художньої літератури мовами національних меншин тощо. Для цього на місцях при губернських і окружних виконавчих комітетах створювалися бюро або секції національних меншин. Секції, що існували при губкомах і окружкомах партії, були звільнені від виконання «другорядних» завдань і зосередили свої основні зусилля на політичній роботі і контролі за роботою секцій, що діяли по лінії ВУЦВК і Наркомату освіти [20, спр. 253, арк. 1–10б, 8 зв – 9].

Надзвичайно складною проблемою для німецьких секцій була слабка забезпеченість кваліфікованими кадрами. Навіть у жовтні 1925 р. на Півдні України існувало лише 12 німецьких партійних осередків. Членами комуністичної партії були 188 німців, а ще 176 чоловік – кандидатами [20, спр. 130, арк. 107]. Однак більшість з них не була готова для громадської роботи, тому що не мала не тільки відповідної політичної освіти, але й просто була малограмотною. Тому в жовтні 1924 р. для підготовки необхідних фахівців на базі колишньої Одеської партійної школи першого ступеня була створена німецька партійна школа 2-го ступеня, розрахована на два курси. На перший курс прийняли 40 курсантів. 29 з них були вихідцями з колоністського середовища, а 11 чоловік – представниками інших національностей, що знали німецьку мову. З 29 курсантів-колоністів 18,5 % були членами партії, 55,8 % – представниками комсомолу і молоді, а 31,2 % – безпартійними. 15 курсантів після закінчення першого курсу направили на практичну роботу, а тих, що залишилися, перевели на другий курс. У 1925 р. в школу провели черговий набір 40 чоловік. Але з них колоністське походження мала тільки 21 людина. Вищу ж політичну освіту українські німці могли здобувати в Комуністичному університеті національних меншин Заходу, створеному в Москві. Щорічно для України там виділялося 5–8 місць. До кандидатів висувалися такі вимоги: бути вихідцями з середовища німецьких робітників і селян, членами ВКП(б) зі стажем не менше 3 років, мати досвід політичної і радянської роботи не менше 2 років, попередньо пройти навчання в губернській партійній школі і не мати іноземного підданства [8, спр. 794, арк. 45].

Однак перших помітних зрушень у ставленні колоністів до Радянської влади німецьким секціям вдалося досягти не стільки завдяки пропагандистській роботі серед них, а скільки проведенням національного районування. Співробітники секцій, зокрема, встановили, що однією з головних причин погіршення ситуації у німецьких і менонітських колоніях стали недоліки адміністративно-територіальної реформи 1922–1923 рр., яка ліквідувала волості та повіти і запровадила триступеневу систему поділу (район – округа – губернія). При її проведенні не враховувався національний склад новостворених адміністративно-територіальних одиниць, і тому багато німецьких сіл, що мали до того свої моноетнічні волості, включали в інші інонаціональні сільські ради або навіть райони, як, зокрема, трапилося в Одеській губернії. А в Запорізькій губернії Пришибська, Гнаденфельдська і Гальбштадська волості, які могли бути об'єднані в один район, опинилися у складі Велико-Токмацького району Мелітопольської округи та Чернігівського району Бердянської округи. Ці недоліки територіального поділу вкрай негативно позначилися на устрої економічного і культурного життя багатьох німецьких та менонітських колоній, часто спричиняли загострення міжнаціональних стосунків у змішаних сільрадах.

Проаналізувавши ситуацію, співробітники ЦК НМ дійшли висновку про необхідність внесення коректив у систему районування. Про це, зокрема, йшла мова в доповідній записці Центрального бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У «Про створення німецьких адміністративних районів на Україні» (березень 1924 р.). У зв'язку з цим ЦБ Німсекцій при ЦК КП(б)У пропонувалося спочатку виділити чотири німецьких райони: перший – у Катеринославській губернії шляхом об'єднання Пришибської, Гальбштадської і Гнаденфельдської волостей (всього 14443 німці та 37659 менонітів), другий – Хортицький у складі 18 менонітських колоній (14 тис. чоловік) колишньої Хортицької волості, третій – в Одеській губернії, об'єднавши колишні німецькі Ландауську, Раштадську і Рорбахську волості із загальною кількістю населення 24–26 тис. чоловік і, нарешті, четвертий – район ім. Рози Люксембург у Маріупольській окрузі Донецької губернії на базі колишніх Грюнаузької і Бергтальської волостей (25 тис. німецького населення). При цьому зазначалося, що «виділення самостійних адміністративних одиниць німколоній має політичне значення в області реального проведення національної політики стосовно національних меншин в цілому і стосовно до колоністів зокрема...» [20, спр. 95, арк. 106–107].

Важливу роль в організації системи національного районування відіграла постанова РНК УСРР «Про виділення національних районів і рад» від 29 серпня 1924 р. Для проведення національного районування нею було передбачено певні пільгові умови: мінімальна норма, необхідна для створення звичайних районів (25 тис. населення на його території), знижувалася для національних районів до 10 тис. і з 1000 до 500 чол. при формуванні національних сільських рад [20, спр. 293, арк. 2 зв]. Значну роботу з виділення німецьких адміністративно-територіальних одиниць, а також організації їх роботи провела ЦК НМ. 23 травня 1924 р. комісія розглянула питання «Про виділення німецьких районів і сільрад», 7 червня – «Про ситуацію в німецьких колоніях Миколаївської округи». 11 червня ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про виділення районів Катеринославської губернії з переважаючим німецьким населенням» [11, с. 54].

При створенні німецьких адміністративно-територіальних одиниць виникали різні, доволі суттєві проблеми. Так, на їхній майбутній території інколи проживала значна кількість осіб іншої національності і тому виділити мононаціональну адміністративну одиницю було досить складно. Така ситуація виникла при виділенні Хортицького району Запорізької округи Катеринославської губернії, населення якого складало приблизно 64 % німців (переважно менонітів) і 36 % українців. Проблема ускладнювалася ще і тим, що хортицька група колоній була відділена від миколаївських поселень землями українських селян колишньої Августинівської волості. Але головною перешкодою стало негативне ставлення до самої ідеї створення національно-територіальної одиниці районного і частини окружного керівництва.

Зокрема, Хортицький РВК провів по всіх колоніях кампанію проти районування, під час якої натякав жителям у разі підтримки цієї ідеї на можливість повторення жахів часів громадянської війни. Більше того, його голова Козловський, виступаючи на загальному сході, заявив абсолютно відкрито, що в разі створення національного району він сам особисто знищить 100 німців. Тому залякані меноніти змушені були підтримати резолюцію проти районування. Скориставшись цим, президія Запорізького окрвиконкому ухвалила: «Визнати виділення із території Хортицького району самостійного менонітського району неможливим і недоцільним» [20, спр. 15, арк. 6]. Місцеві чиновники погодилися лише на створення окремих менонітських сільрад у складі Хортицького району.

Невдачею закінчилася і спроба створити національний район на базі німецької Пришибської та менонітських Гальбштадської і Гнаденфельдської волостей. Проти цього рішуче виступили меноніти, які відмовилися об'єднуватися з німцями і заявили про бажання мати свій власний район [11, с. 57]. Так діалогу взнаки традиційне прагнення менонітів до самоізоляції у внутрішньому житті. Але у Високопільському районі, де також компактно проживали поруч німці і меноніти, створення спільного району не зустріло такого опору з боку останніх, оскільки з огляду на свою досить малу численність вони не мали жодних перспектив створити окрему адміністративно-територіальну одиницю.

Після проведення великого обсягу підготовчої роботи в другій половині 1924 – наприкінці 1926 рр. з'явилися сім німецьких національних районів: Люксембурзький у Маріупольській, Ландауський у Миколаївській, Зельцький і Гросс-Лібентальський в Одеській, Високопільський у Херсонській, Молочанський та Пришибський у Мелітопольській округах. Станом на 1927 р. на їх території проживало 111 189 осіб, або ж 28 % всього німецького населення УСРР [4, л. 27]. Одночасно з національними районами виділялися і німецькі сільські ради. У 1924 р. в УСРР нараховувалося 98 таких рад, а в 1927 – вже 237. У них проживало 261 тис. громадян німецької національності (67,8 % німецького населення України) [11, с. 67]. Його ж загальна чисельність, за результатами Всесоюзного перепису 1926 р., складала 393924 особи, більшість з яких проживала в південних округах України [14, с. 24].

Формування системи національного районування завершилося до кінця 20-х рр. В Українській СРР станом на 1931 р. існувало 7 німецьких районів, 2 селищні ради і 252 німецьких сільських ради, 84 – з яких знаходилися у складі німецьких національних районів; 9 – у складі Молдавської АРСР; 151 – у складі українських районів; 8 – в національних (польському, єврейських, грецьких, болгарських) районах. Зазначимо, що німецькі сільради існували в 18 (з 42) округах і 46 (з 363) районах України [11, с. 77]. За числом національних районів і сільських рад серед інших національних меншин УСРР німці поступалися лише росіянам.

Найважливішим критерієм при формуванні німецьких районів і сільських рад було переважання у складі їх населення представників даної етнічної групи. Цілком логічно, що чинник повинен був дотримуватися і у владних структурах. Практика ж свідчила про інше. Так, наприклад, у жовтні 1925 р. на території Ландауського району

проживали: 91 % німців, 4,9 % українців, 1,7 % росіян, 1,5 % євреїв і 0,9 % інших. Місцевий же РВК складався з 23 чоловік: 17 німців (74 %), 2 росіян (8,7 %), 2 латишів (8,7 %), 1 єврея (4,3 %) і 1 поляка (4,3 %). Таким чином, створювалася ілюзія дотримання пропорційного представництва німців у складі районної виконавчої влади. Проте в президію, тобто в реальне керівництво району, входило 5 чоловік. З них 2 були латишами, 1 – австрійцем і лише 2 – німцями [20, спр. 130, арк. 178]. Тобто представництво німців у районному керівництві не відповідало етнічній ситуації в районі. Хоча статистичні дані про національну структуру керівництва трьох інших німецьких районів – Люксембурзького, Фрідріх-Енгельсівського і Молочанського, і свідчать про переважання у складі їх керівництва осіб німецької національності, проте переважна частина з них була типовими призначеннями, мобілізованими владою, в основному, в містах для виконання завдань з «радянзації» німців і менонітів. Більшість з них мали лише німецькі прізвища, але не знали мови, не говорячи вже про специфічні звичаї і традиції колоністів. Не пов'язані жодними узами з місцевим населенням, вони були вельми ефективним знаряддям виконання партійних настанов. Нечисленні ж вихідці з колоністського середовища довго не затримувалися на своїх посадах. Так, Бердянський окружний комітет КП(б)У вже в листопаді 1924 р. змінив голову і секретаря Молочанського РВК, німців за національністю, членами партії-росіянами, аргументуючи своє рішення політичною непридатністю старого керівництва, що проявилось в дуже м'якому ставленні до «соціально чужих елементів» [7, спр. 1929, арк. 2]. З часом періодичні ротації представників керівництва і перекидання їх в інші місця з метою «відриву від рідного коріння» стали постійною практикою. Хоча станом на травень 1928 р. частка місцевих уродженців в апаратах райвиконкомів німецьких районів складала вже 70–80 %, але з 8 голів РВК лише 4 були вихідцями з середовища колоністів. У складі ж районних партійних комітетів відсоток колоністів складав взагалі лише 40–50 %, а з 8 перших секретарів тільки один був колоністом [8, спр. 877, арк. 180].

Однак, попри це, сам факт створення і перший етап існування німецьких районів і сільських рад (1925–1928 рр.) викликали значне піднесення у населення. Це проявилось в підвищенні суспільної активності. За даними ЦК НМ, явка на вибори в 1925 р. у національні ради Катеринославської і Донецької губерній зросла до 60–75 %. Це був значний прогрес у порівнянні з попереднім періодом, коли на виборчі ділянки німців приходило не більше 20–30 %. Значною мірою

цьому посприяв і перегляд у бік скорочення списків позбавлених виборчих прав. Більшість місцевих рад очолили особи німецької національності. Пожвавилася і робота з організації КНС, ЛКСМУ та деяких інших громадських організацій. Так, у березні 1925 р. у Ландауському районі діяло 3 комсомольські осередки, а у Зельцькому районі працювали 7 таких осередків [20, спр. 130, арк. 117, 118]. Всього ж на Півдні України станом на 22 жовтня 1925 р. існували 17 німецьких та 17 змішаних комсомольських організацій, членами яких були 548 осіб [20, спр. 130, арк. 105]. У той же час слід зазначити, що у Молочанському районі, населеному майже тільки менонітами, організації КНС були дуже слабкі і нечисленні, а з громадських організацій реально існував і працював лише МОДР.

У національних районах доволі інтенсивно розвивалася мережа національної шкільної освіти, вагомого позитивного імпульсу набув кооперативний рух. Німецькі працівники в одному із своїх звітів із задоволенням констатували: «Довіра до Радвлади і компартії з кожним днем міцніє, оскільки зживаються різні ненормальності, що проявлялися дуже часто, як з боку місцевих органів влади, так і з боку [її] окремих представників» [20, спр. 130, арк. 118–119].

Особливу роль у справі «радянзації» німецького населення влада відводила пресі. Вже 16 березня 1920 р. групою спартаківців на чолі з І. Ф. Гебгартом розпочалося видання газети «Nachrichten». Її тираж становив 3 тисячі екземплярів. 13 квітня 1921 р. вона була перейменована в «Der Pflug» і стала органом німецького відділу Одеського губкому КП(б)У [10, спр. 349, арк. 2, 4]. З 18 квітня цього ж року почав видавати свою газету «Der Leuchtturm» німецький відділ Одеського губвиконкому [16, с. 236]. У цей же час почали видаватися газети: у Харкові «Die Neue Zeit», орган ЦБ німсекції при ЦК КП(б)У (редактор Л. Гохштегер) і в Гальбштадті – «Hammer und Pflug», орган місцевого районного комітету КП(б)У. Але на початку 1922 р. через відсутність коштів перша газета припинила своє існування після виходу № 10, а друга – № 8 [21, спр. 1519, арк. 79]. Раніше (осінь 1921 р.) з цієї ж причини перестали видаватися і одеські газети.

Новий етап у розвитку німецькомовної преси почався в 1924 р., коли 15 квітня з'явився перший номер газети-тижневика «Hammer und Pflug», органу німецької секції Одеського губкому КП(б)У (редактор А. Мюллер), а трохи згодом побачив світ тижневик «Der Rote Stern», орган німецької секції Катеринославського губкому КП(б)У. Наприкінці 1925 р. редакції цих двох газет було об'єднано в одне видання, що стало виходити у Харкові під назвою «Das Neue Dorf» як

друкований орган ЦК КП(б)У [2]. На сторінках газети публікувалися найважливіші політичні і законодавчі документи влади, численні агітаційно-пропагандистські матеріали та статті, що висвітлювали деякі аспекти життя німецькомовного населення України. З 25 червня 1925 р. в Харкові почала виходити газета «Die Saat», орган ЦК ЛКСМУ [1]. Головним завданням видання була пропаганда ідей комунізму серед німецької молоді. У 1927 р. почалося видання, спочатку як безкоштовного додатку до газети «Die Saat», а потім і у вигляді самостійного видання журналу «Die Trompete». Журнал був орієнтований на німецьких дітей і був спільним органом ЦБ юних піонерів ЦК ЛКСМУ та Наркомату освіти УСРР.

Не залишилася поза увагою німецькомовної преси і школа. Злободенні питання її радянзації знаходили своє віддзеркалення на сторінках педагогічного журналу «Zur neue Schule», що почав виходити з 1928 р. загальним тиражем в 650 примірників [9, спр. 396, арк. 13]. Окрім українських видань, серед німецького населення розповсюджувалася і німецькомовна преса, яка видавалася у Москві: «Deutsche Zentral-Zeitung», що була органом ЦБ німсекції ЦК ВКП(б), а також газета для піонерів «Seit Bereit».

Отже, німецькомовна преса, створена владою, за широтою спектра охоплення основних вікових категорій колоністів (дорослі, молодь та діти), великим для того часу тиражем (1 газета на 5 колоністських дворів) та пропагандистською спрямованістю значної кількості публікацій стала дієвим засобом «радянзації» німецького та менонітського населення.

Особливе місце в роботі секцій посідали питання використання національної мови в місцях проживання осіб німецької національності. Необхідно зазначити, що мовна політика в Україні регламентувалася законодавчими актами, в тому числі постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури» від 6 липня 1927 р. У документі, зокрема, наголошувалося, що в національних адміністративно-територіальних одиницях державні органи повинні застосовувати «мову місцевої національної більшості, забезпечуючи, проте, право користування рідною мовою для інших національностей даної адміністративної одиниці» [18, с. 139]. Після створення національних сільських рад і районів німецька мова все активніше почала вживатися у сфері суспільного життя. Зокрема німецькою почали проводитися більшість сільських сходів і безпартійних конференцій, на яких німцям і менонітам вже не забороняли, як це часто траплялося ра-

ніше, говорити рідною мовою. У 1925/26 рр. вперше широко була організована і проведена німецькою мовою виборча кампанія в місцеві ради. Для обслуговування населення в 1924 р. почалося створення судових і слідчих камер, які працювали німецькою мовою. До 1928 р. їх вже нараховувалося 12 [20, спр. 451, арк. 39]. Поступово йшло формування кадрів німецькомовної міліції. Багато уваги німецькими секціями приділялося переведенню на німецьку мову діловодства в національних районах і сільрадах.

Проте аналіз матеріалів обстежень цих адміністративно-територіальних одиниць, проведений у другій половині 1920-х рр., показав, що в багатьох німецьких районах німецькомовне діловодство велося лише періодично в жорсткій залежності від наявності (внаслідок частих ротаций) в керівництві осіб з числа тих, що знали німецьку мову. У Карл-Лібкнехтівському районі, наприклад, місцева влада скаржилася, що з Харкова надсилають матеріали німецькою мовою, а у райвиконкомі є лише один працівник, що її знає [15, с. 211]. Ще гіршою була ситуація в німецьких сільських радах, що не входили до національних районів. Так, матеріали інструкторського відділу ВУЦВК за 1928 р. свідчать, наприклад, що у Дудниківській німецькій сільраді Жеребецького району Запорізької округи абсолютно все внутрішнє листування, а також зносини з РВК здійснювалися російською мовою. Аналогічною була ситуація і в Сталінській окрузі [22, с. 163].

Попри всі ці проблеми необхідно, однак, зазначити, що тогочасне керівництво України в 1920-ті рр. багато робило для розширення сфери вживання не тільки української мови, але й мов національних меншин. За це воно зазнало критики на засіданні Президії Ради Національностей ЦВК СРСР 24 червня 1927 р. Провідний партійний діяч А. С. Єнукідзе в своєму виступі по доповіді голови ВЦВК А. М. Буценко про результати здійснення національної політики в УСРР, торкаючись питання про українських німців, був категоричним і безцеремонним: «Чого це із німцями, які в культурному відношенні не нижче, а вище стоять, ЦВК повинен вести свої стосунки німецькою мовою? Що за доброзичливе ставлення до купки німців? Не потрібно цього!». І далі А. С. Єнукідзе наголосив: «Наше завдання в національному питанні полягає в тому, щоб вирівняти національності» [5, д. 153, лл. 36, 38]. Це прагнення до «зрівняння» було одним з перших симптомів тенденції, що намітилася в московському керівництві, щодо необхідності радикальної зміни внутрішньополітичного курсу СРСР у цілому. Вже з 1927 р. в країні почалося поступове

торгання непу. Хоча здійснення партією національної політики тривало і надалі, але заходи по деяких її напрямках поступово набували все більш формального, декларативного характеру.

Отже, практичною реалізацією національної політики більшовиків стосовно німців і менонітів займалися німецькі секції, головні завдання яких спочатку полягали у політичному контролі над суспільним життям колоністів, сприянні у вирішенні їх гострих проблем освітнього та економічного характеру і веденні серед них національною мовою пропаганди та агітації. Із проголошенням політики «коренізації» секції почали опікуватися підготовкою національних кадрів для партійних і державних органів у місцях проживання колоністів, формуванням німецьких районів і сільрад, створенням та розвитком радянської німецькомовної преси та розширенням сфери використання німецької мови. Створення у 1920-ті роки системи політичної підготовки національних кадрів дало владі змогу у майбутньому отримати значний резерв ідеологічно відданих їй працівників. Поява національних районів і сільрад, з одного боку, сприяла покращенню морально-психологічних настроїв німців та менонітів, розвитку відбудовчих процесів в економіці та сфері національної освіти, з іншого – дозволила владі зміцнити свої позиції в колоністському селі через насадження там мережі партійних та комсомольських осередків. Створена владою німецькомовна преса стала ефективним знаряддям «радянзації» німецького населення. Але німецька мова так і не стала домінуючою в роботі і діловодстві більшості німецьких районів.

Бібліографічні посилання

1. Безносів А. Заат / А. Безносів // Матер. к енцикл. «Немцы России». – М. : ЭРН, 2002. – Вып. 7: Немцы Украины : пилот. сборник. – С. 87.

2. Безносів А. Нойе Дорф / А. Безносів // Матер. к енцикл. «Немцы России». – М. : ЭРН, 2002. – Вып. 7: Немцы Украины : пилот. сборник. – С. 170.

3. Бобылева С. И. Немецкие школы и нравственно-психологические проблемы образования в 20–30 годы XX века / С. И. Бобылева // Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности: матер. междунар. науч. конфер. Москва, 17–20 сентября 1998 г. – М. : Готика, 1999. – С. 393–407.

4. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 1318, оп. 23.

5. ГАРФ. – Ф. 3316, оп. 20.

6. Декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УРСР про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови // УІЖ. – 1990. – № 8. – С. 108–112.

7. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. П-1, оп. 1.

8. ДАДО. – Ф. П-7, оп. 1.

9. Державний архів Запорізької області. – Ф. П-1, оп. 1.

10. Державний архів Одеської області. – Ф. П-3, оп. 1.

11. *Євтух В. В.* Німці в Україні (1920 – 1990-ті роки) / В. В. Євтух, Б. В. Чирко. – К.: Інтел, 1994. – 180 с.

12. *Завьялов А. С.* Немецкая секция Агитпропа Екатеринославского губкома КП(б) Украины (первая половина 20-х годов) / А. С. Завьялов // Малочисленные национальности юга Украины: история и современность: областная научно-практ. конф., Запорожье, 19–20 октября 1990 г.: тезисы докл. – Запорожье, 1990. – С. 56–58 та ін.

13. *Козырева М. Э.* Немецкие районы юга Украины 1920-х гг. как национальные административно-территориальные единицы / М. Э. Козырева // Немцы России и СССР 1901–1941 гг.: матер. междунаrod. науч. конф. Москва, 17–19 сентября 1999 г. – М.: Готика, 2000. – С. 298–305 та ін.

14. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926 р. Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. – Харків: Центр. стат. упр. УСРР, 1928. – 47 с.

15. *Кулинич І. М.* Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І. М. Кулинич, Н. В. Кривець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 271 с.

16. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни. 1917–1921 / розвідка проф. С. Л. Рубінштейна; опис Г. Д. Штейнванда. – Одеса, 1929. – LV, 173 с.

17. *Плесская Э. Г.* Немецкая национальная школа в 1920–21 гг. (на примере Одесского уезда Одесской губернии) / Э. Плесская // Немцы Одессы и Одесского региона: сб. докл., сделанных на междунар. науч. конферен. в Геттингене (Германия) / Ин-т культуры и истории немцев Северо-Восточной Европы, Люнебург–Геттинген, Германия; сост. А. Айфельд, Э. Г. Плесская; ред. Э. Г. Плесская. – Одесса: Астропринт, 2003. – С. 266–286.

18. Положення про забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку української культури. Липень 1927 р. // Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: документи і матеріали: довідник: у 2 ч. / ред. В. Ф. Панібудласка. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 139–143.

19. По национальному вопросу // Двенадцатый съезд РКП (б): стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1968. – С. 570–573.

20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413, оп. 1.

21. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, оп. 1.

22. Чирко Б. Немецкие национальные районы и сельские советы / Б. Чирко // Матер. к энцикл. «Немцы России». – М. : ЭРН, 2002. – Вып. 7: Немцы Украины: пилот. сб. – С. 160–163.

Надійшла до редколегії 04.11.10

УДК 94(47) – 054.62 »1920/1929»

Г. Н. Кондратюк

Крымский инженерно-педагогический университет

НЕМЦЫ КРЫМСКОЙ АССР В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИКИ КОРЕНИЗАЦИИ: 1920–1929 годы

Проаналізовано особливості національної політики щодо німців Кримської АРСР у міжвоєнну добу. Вивчено такі компоненти національної політики, як земельна реформа та адміністративні перетворення.

Ключові слова: АРСР, національна політика, міжвоєнний період, німці, коренизація.

Проанализированы особенности национальной политики в отношении немцев Крымской АССР в межвоенный период. Изучены такие составляющие национальной политики, как земельная реформа и административные преобразования.

Ключевые слова: АССР, национальная политика, межвоенный период, немцы, коренизация.

The peculiarities of national politics concerning German people of Crimean ASSR in interwar period are analyzed. The land reform and administrative overpatching as constituents of national politic are studied.

Key words: ASSR, National Policy, the interwar period, the Germans, korenizatsiya.

Die Besonderheiten der nationalen Politik hinsichtlich der Deutschen in der ASSR Krym in der Periode zwischen den Kriegen werden analysiert.

Solche Bestandteile der nationalen Politik wie Bodenreform und administrative Reorganisation werden erforscht.

Schusselwörter: ASSR, nationale Politik, Periode zwischen den Kriegen, Deutsche, Korenizazija.